

સદાચા—

ધીજીવન નિવાસી

શ્રીકે રવચંદ્રભાઈ કપૂરચંદના પુત્ર શ્રીકે નેસંગભાઈ

વડોદરા—શુદ્ધાભામિન સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં વિદ્યુત્તંત્ર આચારામ
દ્વારે પ્રગટક માટે જાપી પ્રસિદ્ધ કચ્છ તા. ૧-૧-૨૧

દારા મોક્ષ મેળવવા માટે સરખી રીતે અધિકારી છે, ન્યૂનાધિકતા છે નહિ. ધર્મ કાષ્ટનો વેચાણ નથી કે અમુક ભૂતિમાં ન હોય છે, ખીલમાં નહિ જે લોકો તેનાં સાધનોને સંપાદન કરી તેને અનુકૂળ વર્તીવ કરે, તે લોકો જરૂર ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે એમાં કંઈ પણ નવાઈ જેવું છે નહિ. આવી રીતે નિરૂપણ અને નિષ્પક્ષપાતથી કાંઈ પણ પ્રતિપાદન કરવાવાળો હોય તો કેવલ જૈનધર્મ જ છે. આવા પ્રકારનો ઉદાર ભાવ હિંદુ કોડીમાં પહોંચેલા આત્મા સિવાય ખીલ્યોના મનોમન્દિરમાં ક્યાંથી હોઈ શકે ! જૈનદર્શનમાં જે જે પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, તે તે પદાર્થોનું બહિરિક રીતિથી અવલોકન કરવાની સાથે જ તેને પ્રવૃત્તિમાં મૂકવામાં આવે તો કું નથી ધારી શકતો કે તેઓનું અધઃપતન થઈ શકે.

વળી એવો કાંઈ પણ પદાર્થ નથી કે—જે જૈનદર્શનમાં ન હોય અને અન્યત્ર હોય. અહીં તો ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, જ્યોતિષ, વૈદ્યક, ચંપૂ, નાટક કથાનક, ઐતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરે દરેક વિષયના મન્યો વિદ્યમાન છે. છતાં પોતાના પ્રમાદને લઈને કેટલાક જૈનો ખીલ્યોનો જ કેવલ આશ્રય લેવા પ્રવૃત્ત કરે છે. તે લોકો પોતાના ઘરમાં ચારે ખુણામાં શમેલ થઈને કાઢવાની આજસને લીધે ખીલ્યોને લાંબા બાજે લેવા જતાં જેવા પ્રકારની હાસ્ય પાત્રતા ધારણ કરે છે, તેના કરતાં પણ અધિક હાસ્યપાત્રતા તે લોકોની સમજાવી જોઈએ. માટે દરેક મહાનુભાવને ખાસ કરી ભલામણ કરવામાં આવે છે કે—જૈન દર્શનનો અનુભવ કરવા બાબતમાં જનો અને સાથે સાથે એમ પણ સમજાવવું જરૂરનું છે કે જૈનદર્શનના અવલોકનમાં સ્વાદાદ, નપવાદ અને સપ્તભંગી આ ત્રણ તત્ત્વો ધણાજ ઉપયોગી છે, ત્યાં સુધી આ ત્રણનું ચર્ચા સ્થાન ન થાય ત્યાં સુધી જૈન દર્શન-

Introduction

1

20

21

22

શુદ્ધિપત્ર.

પૃ. ૧૦	૧૦	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧	માહત્વંદપદમ્	મહાત્વંદપદમ્
૧૦	૧૧	નવસ્વરૂપ પરાધર્મિમામ	નવસ્વરૂપપરાધર્મિમામ
૧૬	૨૧	અને એનો આકાર ક'ણુ મીલકિવાળો દોષ તે પદ કહેવાય આ પ્રથમ પ્રકાર	
૨૦	૧૭	અસત્ય આદિની	અસત્ય
૨૨	૪	પ્રવૃત્તિઓ	પ્રવૃત્તિઓ
૨૪	૨૨	અધિકરણુ ધર્મોવચ્છિન્નાભાવે	અધિકરણુધર્મો- વચ્છિન્નાભાવ.
૨૯	૧૧	તો	
૩૧	૧૯	મધ	
૩૮	૨૪	એકમ	એકમ
૩૯	૨૨	અને	એનેજ
૪૦	૩	અનેકાન્ત	અનેકાન્ત
૪૧	૧૮	નીલમુતપન્ન	નીલમુતપન્ન
૪૪	૧૯	એએતુ	તેએતુ
૪૮	૩	અત્યન્ત યોગ્યઅવછેદના	અત્યન્તાયોગ્યઅવછેદના
૪૮	૭	એ પ્રકારનો	એવકારનો
૫૨	૧	પંચ કબ્દનો	પાંચ અવધવનો
૫૧	૨૧	પદમાં સત્ય	પદમાં અસત્ય
૫૪	૨૪	શાસ્ત્રદિ પદોયોની	શાસ્ત્રદિપદોયોની
		માફક મગમાં અસત્યત્વે	માફક પદપદોયોની
			પણ મગમાં અસત્ય
			માનવામાં આવે છે
૭૧	૨૨-૨૪	ઉપાદાનોપદોય	ઉપાદાનોપદોય

-

જેમાં થાય છે, આરે સાવચેત મનસ્વરૂપ-વ્યવસ્થા રહે તેનો ચેતનની જાણ સમાવેશ થાય છે.

આવી રીતે દબ્યતત્વના નવે મેં ચેતન અને જા અન્તર્ગત થઈ જાય છે. હવે જીલું તત્ત્વ છે યુક્ત આ યુક્ત ચેતન મેં અર્થ ચેતન પ્રકારના યુક્ત માનવામાં આવ્યા તે પણ દબ્યનો પર્વાપ દેવાથી દબ્યતત્વથી જુદા નથી એ તેમ નથી. સુતરાં, દબ્યતત્વનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, તે યુક્તો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

જીલું તત્ત્વ છે કર્મ. આ કર્મ ઉદ્દેશપણાદિ પાંચ પ્રકાર છે. તે પણ છવ-અછવની ક્રિયાપ દેવાથી અને અંતર અંતર સાથે તેનો તાદાત્મ્યસંબંધ દેવાથી તેને છવાછવ (ચેતન-જડ) થી જાણ જુદાં નથી એ તેમ નથી.

ચેતુ અને પાંચમું તત્ત્વ છે સામાન્ય અને વિશેષ. અને તત્ત્વો તો દબ્યસ્વરૂપ દેવાથી દબ્યથી પૂરૂ નથી એ તેમ છે નહિ. કારણ કે-દબ્યનો સ્વભાવજ સામાન્ય-વિશે સ્વરૂપ છે અને જ્યારે દબ્યનો જડ અને ચેતનમાં સમાવે કરવામાં આવ્યો છે; ત્યારે સામાન્ય અને વિશેષનો પણ તેમાં સમાવેશ રહતો થઈ જાય છે.

છઠું તત્ત્વ છે સમવાય. આ સમવાય પણ દબ્યાદિને તાદાત્મ્યથી અલગ નથી. અને દબ્યાદિકે તાદાત્મ્ય પણ દબ્યાદિ સ્વરૂપ છે. હવે દબ્યાદિકે સમાવેશ જડ-ચેતનમાં થવાથી સમવાયને પણ અન્તર્ગત જડ-ચેતનમાંજ સમાવેશ અર્થજડ તાદાત્મ્યસ્વરૂપ સમવાયનો જડમાં અને ચેતનતાદાત્મ્યસ્વરૂપ સમવાયનો ચેતનમાં સમાવેશ સમજવો જોઈએ.

7

10

11

12

13

બીજો પ્રકાશ.

—S—S—S—

થમ પ્રકાશમાં આપણે દેહમાં પણ સપ્તભંગીની આવશ્યકતા જોઈ ગયા છીએ. દરેક સપ્તભંગીમાં ન્યૂનાધિક ભંગ સંબંધી આશ્લેષના પરિહારપૂર્વક સપ્તભંગીનું સ્થાપન કરવું જરૂરનું હોઈ, આ પ્રકાશમાં તેનું સ્થાપન કરવામાં આવશે.

સપ્તભંગીનું સામાન્ય લક્ષણ આ છે— જીવ કે અજીવ પદાર્થ પૈકીના કોઈપણ એક પદાર્થમાં રહેલા સત્ત્વ-અસત્ત્વ-ગ્રેષ્ઠ-વાન્ધવ-નિત્યત્વ-અનિત્યત્વ-સામાન્ય-વિશેષવત્તાદિ અનેક ધર્મોમાથા પ્રત્યેક ધર્મ સંબંધી પ્રમણ અવલંબન કરીને તથા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોમાથા અવરૂઢ એવા વિધિ-પ્રતિષેધરૂપ નાના ધર્મ વિવેક જ્ઞાનને ઉપન્ય કરાવવા માટે અને ક્યારે પદ્ધતિ નિર્દુનિત સ્થાવરચાક્રોના સમુદાયને સપ્તભંગી કહેવામાં આવે છે.” અને આજ સપ્તભંગીનું સામાન્ય લક્ષણ છે.

કહેવાના મતજન્ય કે-એક જ રમણની અદર-રહેતા જે અનેક ધર્મો, તેમાથા પ્રવર ધર્મ સત્ત્વની પ્રમણ અવલંબન કરીને તથા પ્રવરતા પ્રમણોમાથા અવરૂઢ અને નિત્ય-અનિત્યરૂપ જે વિધિ-નિષેધ ધર્મો, તેના ઉપન્ય એવ ક્યારે પદ્ધતિ નિર્દુનિત એવા સાત પ્રકારના વચન-પ્રવેશનાત સપ્તભંગી કહેવામાં આવે છે. સપ્ત-ભંગના (સાત ભાગોમાં) ના નામો આ છે.—

હોય, તે છવ કહેવાય. 'આવું-સહજ કરવામાં અતિવ્યંતિ-હોય
આવે છે, કારણ કે—છવને છોડી અત્યંત ને પ્રદીપતે તેમાં મળ
આ સહજ નથી. છે, કેમકે પ્રદીપત પશુ પરિણામી. હોય છે. મટે
આ સહજ કીક ન કહેવાય.

અવ્યાપ્તિ હોય એ સહજમાં કહેવામાં આવે છે કે—જે સહજ,
સદ્યના એક જાગમાં રહે; સર્વમાં ન રહે. જેમ—'કેવલજ્ઞાનવાળો
હોય, તે છવ કહેવાય. 'આ સહજ અવસ્થા કેવલી (સર્વોચ્ચકેવલી
અને અપોગીકેવલી) અને સિદ્ધના છવોમાં પણ રહે છે, પરંતુ
છવમય છવમાત્રમાં રહેતું નથી. અત એવ તે સહજ અવ્યાપ્તિ
હોવાવાળું કહી શકાય.

અસંમય હોય એ સહજમાં કહેવામાં આવે છે કે—જે સહજ
સદ્યમાં નિલકૃત ન રહે. જેમ—'ચૈતન્યરહિત હોય, તે છવ કહેવાય.'
આ સહજ કોઈ પણ છવરૂપ સદ્યની અંદર નહિ રહેતું હોવાથી,
અસંમય હોવાવાળું કહેવાય છે. કારણ કે—ચૈતન્યરહિત તે કોઈ
છવ હોવાનું નહિ.

અવએવ ઉપયુક્ત નહોતો હોવાથી રહિત જે સહજ હોય,
તેજ સહ સહજ કહી શકાય—જેમ 'ઉપયોગવશ્યં જીવસ્ય
લક્ષણમ્' ઉપયોગ મળે હોય, તે છવ કહેવાય. 'આ સહજમાં
ઉપયુક્ત પણ હોયો પૈજા એક પણ હોય આવતો નથી.

આ પ્રસંગે એક એ ત્રણ પણ કહેવા જરૂરની છે કે—સામા-
ન્ય સહજો એ પ્રકારના હોય છે—૧ તત્ત્વ સહજ અને ૨ અત-
ત્ત્વસહજ

તત્ત્વસહજ એ છે કે—જે સહજ, સદ્યની અંદર તેનું સ્વ

જો, કોને બીજાઓનો કષ્ટદર્શિ કરે. નેમ— 'વેપોતપોત' 'પાપ, ' ' ઉપર કષ્ટવાલો અગ્નિ કરેવા, ' આ સમયે બીજાની જાણ કરીને જોઈ અપરાધની અંશિત

તાત્પર્ય જો છે કે— જો સહજ, સહયમાં કામ નહિ કરી નહિ, સહજને જોઈ આવે, અને બીજાની જાણ કરાવે, નેમ— 'દિવદત્તઃ તથા કટિલક્ષ્મવત્ત્વી અર્થે—' 'વેપોત પાપ, ' ' જટાવાલો તપસ્વી છે. ' આ સમયે ' ઉપર ' જટાવાલો કામને, માટે કરેવાં નથી, તપસ્વી સહજ-વેપોત કરી, તેની જોઈ આવે કરાવવા પૂરેક અસહજ-જન-કેવળ-જનિ બરાબર કરાવે છે, માટે આવાં અપરાધને જાતસર કરેવામાં આવે છે.

અનિવાર્ય સહજા સંબંધી જાણે પુણ્યો કર્યા પછી 'દને પ્રત્યુત્તર વિષય ઉપર આવીએ—

આ બીજા પાસેની સહજાતમા જાતશીત્તું જે સહજામાં આવે છે, તેની આંદર ખાસ કરીને આ બે વિષયો વાચીતુ વધારે જ્ઞાન બેચવામાં આવે છે— એક 'કર્મ' માં કરેલા ' અને ' સાવ વાક્યનો સમુદાય, ' આ જ્ઞાન ખાસ કરીને વધારે ઉપયોગી છે. ઘટોદસ્તિ ઘટોદ પદ છે, પદ નથી. આવાં જિનન મર્મને જવાનનારાં વા- ' અનિવાર્ય ' રોગ નિવારણને માટે ' એક પદાર્થમાં ' એ વિષય આપવામાં આવ્યું છે. અને ઘટઃ સ્વાદસ્તિ અસ્તિ ' કથયિત્તુ પદ છે, કથયિત્તુ નથી. ' આવાં બે પદ- ' આંદર સમજના કરવામાં ' અનિવાર્ય ' રોગ નિવારણને

અસ્તિતાની સાથે સર્વથા નાસ્તિતાનો વિરોધ. ૨૫૫ માનુષ ૧૩. છે. આજ કારણથી સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે સંસારને દૂર કરવા મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અહિં એ શંકા ઉપરિપત્ત થાય છે ૩—“ પરંતુ બંધનમાં સમસંગી તો ત્યારેજ માની શકાય, કે જ્યારે સંસારવિરોધી સાત મર્મે સિદ્ધ થતા હોય, પરંતુ તેમ તો થતું નથી. કારણ કે સાતમી અધિક મર્મે પણ હિંસાચર થાય છે. જેમ—

સ્વાદસ્ત્યેષ । સ્વાસ્થાન્ત્યેષ । સ્વાદસ્તિ માસ્તિ ચ ।
આ ત્રણમંગી પ્રથમ જતાવવામાં આયા છે, તેની માફક
સ્વાદસ્ત્યેષ સ્વાદસ્તિ માસ્તિ ચ । સ્વાસ્થાન્ત્યેષ
સ્વાદસ્તિ માસ્તિ ચ ।

આ બે જગ્યા અધિકતપા માનવા જોઈએ. આમાં ત્રણ તો પ્રથમની માફક છે, અને ચોથામાં બે સત્ત્વ અને એક અસત્ત્વ આ ત્રણ મર્મે વિગણીત છે. તેમ પાંચમામાં બે અસત્ત્વ અને એક સત્ત્વ આ ત્રણ મર્મે વિગણીત છે. આ પાંચ ભાંગાઓ અને સ્વાદવસ્થા વિશે ચાર એમ જ્યારે કુલ નવ ભાંગા પણ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી સમસંગી ન કહેતાં, તેને તથામંગી કમ ન કહેવી જોઈએ । ”

પરંતુ આ શંકા બાજબી નથી. કારણ કે—એકજ વસ્તુની બાંહેડ એક ધર્મના આસંગતથી સ્વસ્થાદિયતુષ્ટ્યને લાભને બે સત્ત્વ અને પરસ્પરપાદિયતુષ્ટ્યને લાભને બે અસત્ત્વને રહેવાનો સંભવજ નથી. નિઘન સ્વસ્થપથી એકજ સત્ત્વ અને પરસ્પરપથી એકજ અસત્ત્વ રહે છે. પરંતુ જન્મેને રહેવાનો અવકાશ નથી. કેવી રીતે ? જુઓ—

સત્વ-અસત્ત્વરૂપ ઉભયને પ્રતિષ્ઠાદન કરવામાં આવે છે નીતિ રૂપ પ્રત્યેક સમ્પદનું સામર્થ્ય નહિ દેવાથી ધર્મોત્તર તરીકે ઉત્તરપણાને પ્રતિષ્ઠાદન કરવા મોટે જવજવ સંપન્નો કરવામાં આવે છે અને જ્યારે અવકાશવપણું ધર્મોત્તરને ત્યારે પાંચમાની અંદર ને સરખી, છઠ્ઠાની અંદર ને અસરની અને સાતમાની અંદર ને સત્ત તથા ને અસરની ને દો કરવી છે, તે અસાધ્ય છે. અર્થાત્ આ સંકાતો નક્કર રહેતી નથી.

આટલું કહ્યા પછી, હવે આપણે પ્રત્યેક ભાંગનો સામાન્ય અર્થ તપાસીએ.

પ્રથમ ભાંગની અંદર સત્ત્વ રૂપ ધર્મની પ્રધાનતા સમજવાની છે. તેમ તેની સાથે અસત્ત્વ આદિ બીજા ધર્મોની નિમ્નતા પણ અવશ્ય સમજવી જોઈએ. કિન્તુ અસત્ત્વાદિ ધર્મોના નિમ્નતા અભાવ છે, મોજરૂપે પણ રહેવાનો અવકાશ છે નહિ, એમ તે નજ સમજવું. કારણ કે એમ માનવાથી તે મિથ્યા-એકાન્તપણું સિદ્ધ થાય છે.

બીજા ભાંગની અંદર અસત્ત્વ આદિની પ્રધાનતાએ સત્ત્વ માનવી અને તેની સાથે સત્ત્વ આદિ ધર્મોની ઉચ્ચતા સમજવાની છે. પરંતુ સત્ત્વાદિ ધર્મોના નિમ્નતા અભાવ તે નજ સમજવો.

ત્રીજા ભાંગમાં કમાર્પિત જન્મે ધર્મોની પ્રધાનતા અને પ્રત્યેક સત્ત્વ-અસત્ત્વની નિમ્નતા સમજવાની છે.

ચોથામાં અવકાશવત્ત્વ રૂપ ધર્મોત્તરની પ્રધાનતા અને બીજા ધર્મોની નિમ્નતા છે.

પદના ઉચ્ચારભૂમત્યથી ૫૮-૫૮૨૫ ઉત્તરનો બોધ, માનવામાં આવે, તે ને મનુષ્યને તે મન્ને વસ્તુ. (૫૮-૫૮) ની જરૂર હોય, તેને તે માત્ર 'મદ' તું ઉચ્ચારભૂ કરવાથીજ કામ કરતું જોઈએ, અને ૫૮ ૫૮૨૫ ઉચ્ચારભૂ નિષ્પન્ન નિવાતું જોઈએ. તેમ ૫૮ ૬૫૫૫ ઉચ્ચારભૂ માત્યથી જેને ૫૮-૫૮ મન્નેની જરૂર હોય, તેને મન્નેનો બોધ મપો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી અને મન્નેનું ઉચ્ચારભૂ કરતું ૫૩ છે. એવીજ રીતે પ્રકૃતમાં પણ પ્રત્યેક સત્ત્વ અને અસત્ત્વી અપેક્ષાથી ક્રમાર્પિત સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉત્તરને અવરજ મિત્ત માનવા જોઈએ. અન્નવા, કેવલ અસ્તિ પદના ઉચ્ચારભૂ માત્યથીજ સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉત્તરનો બોધ થવાની આપત્તિ આવી પડે છે. અને તેમ થવાથી જાસ્તિ ૫૮૨૫ ઉચ્ચારભૂ પણ નહિનું થઈ પડશે. તેમ કેવલ જાસ્તિ પદના ઉચ્ચારભૂ માત્યથી સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉત્તરનો બોધ થવાની આપત્તિ આવી પડશે. અત્યેવ આવા દોષોથી મનવાને માટે એકજ ઉપાય છે. અને તે એ ૧-પ્રત્યેક સત્ત્વાસત્ત્વની અપેક્ષાથી ક્રમાર્પિત સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ત્રીજા ભાંગાને મુખ્ય રીતે માનવો જોઈએ.

હવે આ વાત આપણે લૌકિક દૃષ્ટાન્તદ્વારા તપાસીએ.

જેમ પ્રત્યેક મેલીની અપેક્ષાથી મેલીની માળા અગ્રમ વસ્તુ રૂપે મનાય છે અને પ્રત્યેક પુષ્પની અપેક્ષાથી પુષ્પની માળા જુદી રીતે અનુભવવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે અહિં પણ પ્રત્યેકની અપેક્ષાથી ક્રમાર્પિતસત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉત્તરને અવરજ અગ્રમ માનવું જોઈએ.

હવે એવા ભાંગા સંબધી વિચાર કરીએ.

અહિં પ્રારંભમાં એ યંત્ર ઉભી થાય છે ૧—" ક્રમાર્પિત સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉત્તરને પ્રતિપાદન કરવાવાળા ત્રીજા ભાંગાની અપેક્ષાથી

સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયને પણ કથયિત્તુ મિત્તનં માનવું જોઈએ. આ વાતનું પ્રતિપાદન પદ્ધેશાં રજ્જુપદ્ધે કરવામાં આવ્યું છે, એટલે પુનઃ શ્મિના દોષમાં ઉત્તરવાની જરૂર નથી.

તથા ઉભયથી વિવક્ષણ મર્માન્તરરૂપ વસ્તુનું સ્વરૂપ માનવું જોઈએ. જેમ જદામ, સાકર, મુસાબનાં ફુલ, વરીયાળી, કાગાં મરી, ઇલાયચી, વિગેરે અનેક વસ્તુના સમુદાયથી જે ઠંડાઈ જનાવવામાં આવે છે, તેની અંદર પ્રત્યેક વસ્તુ દોષા છતાં પણ સર્વથી વિવક્ષણ જાત્યન્તર (ઠંડાઈ) ના નામથી બ્યવહાર કરવામાં આવે છે. તેનીજ રીતે પ્રકૃતમાં પણ સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયથી વિવક્ષણ જાત્યન્તરરૂપ વસ્તુના સ્વરૂપને અવકતવ્ય શબ્દથી બ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

ખીજું કેવલ જાત્યન્તરપણું પણ વસ્તુનું સ્વરૂપ નથી. કેમ કે- તેજ ઠંડાઈની અંદર જદામ-સાકર વિગેરે પ્રત્યેક વસ્તુનો રસનાદારા અનુભવ થવાથી એક એક વસ્તુ પણ અત્રગ માનવી જોઈએ. એવી રીતે અવકતવ્યરૂપ જાત્યન્તરની માણક કથયિત્તુ સત્ત્વ અને કથયિત્તુ અસત્ત્વને પણ પૃથક્ માનવું જોઈએ.

આવા પ્રકારની યોમીથી ઉપર જતાવેલી દરેક શંકાનું સમાધાન થઈ જાય છે. પ્રસ્તુતમાં ઉપર્યુક્ત સાત ધર્મોની સિદ્ધિ થવાથી સંશયો પણ સાતજ છે. એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. અને જ્યારે સંશયો સાત સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે તેનું નિરાકરણ કરવામાં કારણજૂત જિજ્ઞાસાઓ પણ સાતજ છે. અને જિજ્ઞાસાઓ સાત પ્રકારની હોવાથી તેને દૂર કરવાના કારણજૂત પ્રશ્નો સાતજ ઉપસ્થિત થાય છે અને જ્યારે પ્રશ્નો સાત થાય, ત્યારે તેના ઉત્તરો પણ સાત પ્રકારેજ આપી શકાય. બસ આનું નામજ સાતમંગી છે.

इति द्वितीयः प्रकाशः

ની માંમે અમેરની મુખ્યતાને સહનું અર્થોત્ કમ્પારિસેક નવનો આ-
શ્રય કરીને અથવા ધર્મ-ધર્મિના અંગની મુખ્યતાના અવલંબન-
થી કિંવા કથમિત્ત મિન્ન ધર્મ-ધર્મિની અંદર પણ અમેરનો
ઉપચાર કરવાથી અમેર રૂપે એક કાસમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળું
જે વાક્ય હોય, તે સકલારેશ કહેવાય છે "

ચિકલારેશ. " પ્રમાણસિદ્ધ અનન્તધર્મવાળી વસ્તુના
કાષ્ઠ પણ એક ધર્મને કાસાદિ આપી સાથે બેદરતિની પ્રધાન-
તાને સહનું અર્થોત્ પર્માર્થિક નવનો આશ્રય કરવાથી અથવા
ધર્મ-ધર્મિની અંદર કથમિત્ત બેદ માનવાથી કિંવા બેદનો ઉપચાર
કરવાથી અનુક્રમે પ્રતિપાદન કરવાવાળું જે વાક્ય હોય, તેનું
નામ ચિકલારેશ છે. "

ઉપરુક્ત સકલારેશ અને ચિકલારેશનાં વશલોમાં 'કમ'
'ધામપથ' 'કાસાદિ આઠ' વિશેષે જે શબ્દો જતાવવામાં આવે-
લા છે, તેનું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ નમાસીએ.

ક્રમ-યોગપથ. જ્યારે સત્ત્વ તથા અસત્ત્વાદિ ધર્મોને
કાસાદિની સાથે મિન્નતા જતાવવાનાં ચાહતા થાય, ત્યારે અસ્તિત્વા-
દિ રૂપ એક ચાહતુ નાસ્તિત્વાદિ અનેક ધર્મોનો બોધ કરવા-
માં સામર્થ્ય ન હોવાને કારણે તેને કમથી જે કહેવામાં આવે, તેનું
નામજ કમ છે. જ્યારે તેજ વસ્તુના મર્યાસરવાદિ ધર્મોને
કાસાદિની સાથે અમેર રૂપે પ્રતિપાદન કરવાનાં છઠ્ઠા થાય, ત્યારે
એકજ અસ્તિ શબ્દ વડે સત્ત્વાદિ રૂપ એક ધર્મના બોધન
રૂપે વહરપતાને પ્રાપ્ત અપેક્ષા જે સકલ ધર્મો, તેના સ્વરૂપનું
પ્રતિપાદન કરવાનો સંજવ હોવાથી યોગપથ કહેવામાં આવે છે.

કાલાદિ આઠ. કાસાદિ આઠનાં નામો આ છે—કાસ,

અહિ એક કંઠાને અવકાશ મળે છે. અને તે એ સંસર્ગ અને સંબંધ એ બે જુદા કેમ બતાવવામાં આવ્યા. કારણ કે એ બેનો અર્થ તો એક જ છે. અને ઉત્તર એ છે સંસર્ગ અને સંબંધમાં કંઈક વિશેષતા રહેલી છે. એટલે કે કંઈક વિત્તાત્મ્ય 'લક્ષણ' સંબંધની અંદર અભેદની પ્રધાનતા અને ભેદની ગૌણતા છે. અને સંસર્ગની અંદર ભેદની પ્રધાનતા અને અભેદની ગૌણતા સમજવાની છે. આટલાજ કારણથી સંસર્ગ અને સંબંધ એ બેને જુદા બતાવવામાં આવેલા છે.

૫ ઘટોક્તિ એવા જ્ઞાનની અંદર અસ્તિત્વ પ્રકાર છે. અને ઘટ વિશેષ છે. આજુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવવાનો ઉપકાર જેમ અસ્તિત્વ કરી રહે છે, તેવીજ રીતે બીજા અનન્ત ધર્મોમાં પણ તેવોજ ઉપકાર કરવાપણું હોવાથી અર્થાત્ ઉપકારને લઈને અભેદરૂપિ માનવામાં આવે છે.

૬ પદાની અંદર જે અંદરને લઈને અસ્તિત્વ રહેલ છે, તેજ અંદરને લઈને નાસ્તિત્વાદિ બીજા ધર્મો પણ રહેલા છે. પરંતુ એમ ન સમજવું કે-અહાના કંઈ દેશને લઈને અસ્તિત્વ છે અને પૃથ્વેશમાં નાસ્તિત્વાદિ બીજા ધર્મો રહેલા છે. આ ગુણિદેશને લઈને અભેદરૂપિ સમજવી.

૭ જે ઘટસ્વરૂપ અર્થ અસ્તિત્વરૂપ ધર્મનો આધાર છે, તેજ ઘટસ્વરૂપ અર્થ, નાસ્તિત્વાદિ બીજા અનન્ત ધર્મોનો પણ આધાર હોવાથી અર્થની સાથે અભેદરૂપિ સમજવી.

૮ જે અસ્તિ યન્ત્ર, અસ્તિત્વરૂપ ધર્મવાળી વસ્તુનો વાચક છે, તેજ અસ્તિ યન્ત્ર બીજા અનન્ત ધર્મવાળી વસ્તુનો પણ વાચક હોવાથી શબ્દના સાથે અભેદરૂપિ સમજવી.

૧ શુદ્ધિદાની પણ અર્થે મુદ્દેલી માથે મિનનાટા રહેલી છે. અને એ મિનનાથ મુદ્દેલી પણ અખેરજન માનવામાં આવે, તે શુદ્ધિદાના પણ અખેરજન પ્રસંગે આવી જાય, માટે મુદ્દેલીદાની સાથે પણ અખેરજન ન માનતાં ખેરજન માનવી જોઈએ.

છ નાના થેમાંના આધારભૂત અર્થનું પણ નાનાપણું માનવું જોઈએ, એમ છતાં પણ એ ન માનવામાં આવે, તે નાનામુશ્વેના આધારભૂત અર્થમાં અર્થ આપવાથી મુદ્દેમાં પણ અર્થનો પ્રસંગ પડ્યાવિધનવતઃ મત પ્રમાણે આપવાને માટે શુદ્ધિદા મિનનાથને મળીને આધારભૂત અર્થમાં પણ મિનનાથ માનવી જોઈએ.

૮ દાખા પણ અર્થના ખરને લઈને મિનનાથે માનવામાં આવે છે અને એ અર્થના ખરદા દાખાને મિનનાથ માનવામાં આવે, તે શુદ્ધિદાની અચક્ષ્ણતા એકજ દાખામાં આવવાનો સંભવ રહે છે તેની સાથે બીજા દાખાની અચક્ષ્ણતા પણ થઈ જાય. માટે અર્થના બંધો દાખા પણ અચક્ષ્ણ મિનનાથ માનવા જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે પ્રતિપક્ષના અર્થ એવા સિદ્ધ થતાં કે—એક વસ્તુની અદર પદાર્થોનવતઃ મત પ્રમાણે અસ્તિત્વાદિ થેમાંના મુખ્યવસ્તુના અનંતતા. એવા ન હવાથી હવાદ આડના સાથે મિનનાથ અસ્તિત્વાદિ મુદ્દેમાં પણ ઉપનાયથી અખેરજન માનવી જોઈએ. તેમ ખરદાખાના અર્થના દરવાજા કાસાદિ આડની સાથે અસ્તિત્વાદિનુશ્ચિત પદાર્થોનવતઃ મત પ્રમાણે મુખ્યવસ્તુના માનવી અને એક કહેવામાં આવે છે.

હવે શુદ્ધિદાના પ્રત્યેક ખેરજનું સ્વરૂપ તપાસીએ—

“ સ્યાદસ્ત્યેષ સર્વમિતિ સર્વશકલ્પનાયિભજનેત
પ્રથમોઃ ભગ ૩ । ”

આ મહાજ્ઞમાં ‘ સ્યાદ્ ’ અર્થમાં અને કાલ અર્થમાં
યોગ છે—અનેક મર્મનો પ્રકાશ છે. ઉપરના મહાજ્ઞનો અર્થ
આ છે—

કથયિત્ સર્વદ્રવ્ય-સ્ત્રેત-કાલ-ભાવરૂપે સર્વંશ (વિધિઅંશ)
નું પ્રધાનતાથી અને બીજા નિરોધઅંશનું મૌલ્યતાથી પ્રતિપાદન
કરવું. અર્થાત્ નિરોધઅંશમાં ઉદાસીનતા ધારણ કરવી, પરન્તુ
તેનું એવું ખંડન ન કરવું કે-વિધિ સિવાય બીજા નિરોધ વિગેરે
છે જ નહિ.

પ્રથમ જાનનો આ શબ્દાર્થ છે. જાનો પરમાર્થ જોતા
જાઈએ તો અજ હોઈ શકે કે—બીજા મર્મનો નિરોધ નહિ કરતાં
કથયિત્ સર્વદ્રવ્ય-સ્ત્રેત-કાલ-ભાવ રૂપ અનુષ્ટય વડે વિધિઅંશનું
પ્રતિપાદન કરવું. આ લક્ષણનો દૂકો આકાર કરીએ તો માત્ર
નિરોધ અને છે કે—સ્યાદસ્ત્યેષ ઘટઃ અર્થાત્ કથયિત્ ઘટ
ન છે.

બીજા મર્મનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ સ્યાદાસ્ત્યેષ સર્વમિતિ પર્યુદાસકલ્પનાયિભજનેત
દ્વિતીયોઃ ભગઃ ”

અર્થાત્-કથયિત્ પરદ્રવ્ય-સ્ત્રેત-કાલ-ભાવરૂપે અસર્વંશ (નિરો-
ધઅંશ) નું પ્રતિપાદન કરવું. અને બીજા સદસાદિ (વિધિઅંશાદિ) નું
મૌલ્યતા પ્રતિપાદન કરવું, (વિધિ આદિ અંશમાં ઉદાસીનતા
ધારણ કરવી, પરન્તુ ખંડન કરવું નહિ) તે બીજો જાન છે.

તે કે સ્વાત્ સ્વયં સામાન્યપે અનેકાન્તપણાએ કરીને અસ્તિત્વપ અર્થનો મોડ વધ કરે છે તો પણ વિદ્યેયપથી અસ્તિત્વપે અસ્તિત્વના મોડ માટે અસ્તિ સ્વયંના પ્રયોગની પણ જરૂર છે.

ત્રીજું એ પણ છે કે—સ્વયંની સમિતિ તો સામાન્યતોજ મોડ કરાવવાની છે, એથી કરીને વિદ્યેય મોડને માટે ‘અસ્તિ’ વિશેરે સ્વયંના પ્રયોગથી કામ લેવામાં આવે છે.

કેવળ સામાન્યથી સમાર પણ અવહારોપયોગી કાર્ય વધ સ-કર્તુ નથી. જેમ ‘રક્ત ન્યસેષ’ આ વાતથી રક્ત સ્વયંને જે વડ રક્ત પણ સામાન્ય રક્તની અંતર્ગત રહેવાથી તેનો રક્તપણાએ કરીને મોડ વધ કરે છે, છતાં પણ વિદ્યેય રૂપથી વારણપે વારણનો મોડ કામ તેજ કારણથી ન્યસેષ સ્વયંને પ્રયોગ કરાવ-માં આવે છે. તેમજ અસ્તિ વિશેરે સ્વયંમાં વિદ્યેય પ્રયોગે પણ સમજવા. આ પૂર્વોક્ત સમાધાન સર્વ નિષ્ક્રિયાના વાચક પક્ષમાં સમજવું.

હવે ચોક્કસ પણ પ્રમાણે સમાધાન કરવામાં આવે છે—

એક પક્ષીન સમાધાન તે સમાધાન કરી સમાર નરિ એથી વાચક પણ પક્ષી ધોતક પક્ષતું પણ સમાધાન કરતું જાતું છે. અસ્તિ વિશેરે સ્વયંના પ્રતિષ્ઠાન કરીને અનેકાન્ત રૂપ અર્થ તેજ સ્વાત્ સ્વયંની પ્રાપ્તિ કરવામાં આવે છે. જે કાલિ સ્વાત્ સ્વ-યંને પ્રયોગ કરવામાં ન આવે, તે પ્રિયા એકાન્તને કર્વક દર-દને અનેકાન્તરૂપ અર્થનું રતિપાતન કરતું પક્ષીન અટક વધ પડે માટે સ્વાત્ સ્વયંને પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

રૂપે માને છે. તથા સિત્ત, વચનકારકે આક્રિયા બેદથી વસ્તુ સિન્ન
 સખ્દનય માને છે. તેમ પદોચની સિન્નનાથી પશુ વસ્તુને સિન્ન
 માનવી જોઈએ, એ પ્રસરને સમભિરદ નયને મત છે. તેના
 મનથી એટાદિ ક્રિયા કરવાપણું ધટનું સ્વરૂપ છે. અને કુદન આદિ
 ક્રિયા કરવાપણું તે ધટનું પરરૂપ છે. જો એટાદિ ક્રિયા કરવાવાગાની
 આદે કુદનપદિ ક્રિયા કરવાપણું ધટનું સ્વરૂપ માનવામાં આવે, તો
 સંસારમાં તમામ વસ્તુની અર્થક્રિયા એકલા ધટથીજ થવી જોઈએ.
 એમ તો કોષપણ માનવું નથી. અનુભવમાં પણ આવવું નથી.
 સત્ત્વથી પણ વિરદ છે. જો કુદન ક્રિયાની આદે ધટનક્રિયાથી પણ
 અસત્ત્વ માનવામાં આવે તો ધટથી બધાદરણ ક્રિયા ન થવી
 જોઈએ. માટે એટન ક્રિયાથી ધટમાં સત્ત્વ અને કુદનપદિ ક્રિયાથી
 ધટમાં અસત્ત્વ માનવું.

આવી રીતે દરેક પદાર્થની અંદર સ્વરૂપ-પરરૂપને લક્ષની
 સત્ત્વ-અસત્ત્વની બ્યવસ્થા જાણી લેવી.

દ્વે સ્વદ્રવ્યોદિ ચતુષ્કવને લક્ષની તથા પરદ્રવ્યોદિ ચતુષ્કવને
 લક્ષને પણ ધટની અંદર સત્ત્વાસત્ત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે.
 જે ધટો માટીથી બનાવવામાં આવેલો હોય તે ધટનું માટી દ્રવ્ય
 સ્વરૂપ કહેવાય અને સુવર્ણ, રજત, અસત, લોહ, ત્રાંબુ વિગેરે
 ધાતુઓ તથા કાષ્ટપદિ વિગેરે તમામ બીજાં દ્રવ્યો તે પરરૂપ કહેવાય.
 સુવર્ણપદિ દ્રવ્યનો ધટો બનાવવામાં આવ્યો હોય તો સુવર્ણપદિ
 દ્રવ્ય ધટનું સ્વરૂપ કહેવાય, અને મૃત્તિકાપદિ દ્રવ્ય પરરૂપ કહેવાય.
 અર્થાત્ જે દ્રવ્યથી ધટો બનાવવામાં આવેલ હોય તે દ્રવ્ય ધટનું
 સ્વરૂપ કહેવાય. બીજાં સંપૂર્ણ દ્રવ્યો પરરૂપ કહેવાય.
 અતએવ તેજ દ્રવ્યથી ધટમાં સત્ત્વ અને પરદ્રવ્યથી ધટમાં
 અસત્ત્વ રહે છે. આમ હોવા છતાં પણ જો કદાચ પરદ્રવ્યની આદે

સ્વદમ્બથી પણ અસત્ત્વ માનવામાં આવે તે પોષ્યજીવ દમ્બા પોષ્ય રહેજ નહિ. માને આકાશ-પુષ્પની જેમ પડાનો નિશકુળ અભાવજ થવાને. ને સ્વદમ્બની માફક પરદમ્બથી પણ પડાની અંદર સત્ત્વ માનવામાં આવે તે આ પડા માટીનો છે. પાવરનો નથી; તથા આ પટ છે પટ નથી. આવા પ્રકારના જનુએસિલ બવદારનો લોપ થઈ જાય. ઇત્યાદિ દોનોથી મુક્ત થવાની ખાતર સ્વદમ્બથી સત્ત્વ અને પરદમ્બથી અસત્ત્વ માનવું મુકા છે.

જે પડા જે છેવમાં હોય અર્થાત્ જેટલા આકાશપ્રદેશને જવમાલીને રહેલો હોય તેટલા આકાશપ્રદેશવાળું છેવ તે તે પાણી સ્વછેત્ર કહેવાય, અને તેથી બીજા છેવો પરાય કહેવાય, માટે સ્વછેત્રથી પડમાં સત્ત્વ માનવું, અને પરાછેત્રથી પડમાં અસત્ત્વ માનવું મુકા છે.

જે બીજા છેવની માફક સ્વછેત્રથી પણ પડમાં અસત્ત્વ માનવામાં આવે તે પટની સત્તા યોગ્ય પણ થવાને ન હોવી ને ઇજો, થાને સરંધા પડનોજ અભાવ હોવો નોઈજો, અને જે સ્વછેત્રની જેમ પરાછેત્રથી પડમાં સત્ત્વ માનવામાં આવે તે પડમાં જનનુ-આપકના આવી જાય. તેમ થવાથી બીજા યોગ્ય પણ વસ્તુને યોગ્ય પણ યોગ્ય રહેવાનો અવકાશજ મને નહિ જાયી આપનિથી જયરા પાટલ જે છેવમાં છે તે છેવની અપેક્ષાએ પડમાં સત્ત્વ માનવું, અને તેથી પરાછેત્રની અપેક્ષાએ અસત્ત્વ માનવું.

હવે સ્વકાચથી વિચાર કરવામાં આવે છે.

જે કાચના અંદર પટપટાવની વિધિમાનતા હોય તે કાચ પટ પટાવતો વસ્તુમાન કાચ કહેવાય. વસ્તુત કાચની અંદર વિદ્યમાન થયેલો વસ્તુમાનક વસ્તુત કાચજ કહેવાય અને એથી કાચ

સ્વરૂપ માન્યું નેહ્યો. આ કુતિથી બીજો પક્ષ અનારણ્ય છે એ યોક્તિ થયું.

પ્રથમ પક્ષની અંદર જે રહેલું આરોપણ કરવામાં આવ્યું, તેનું નિરાકરણ કરી હવે તે પક્ષને પણ નિર્દોષ બતાવવા પ્રયાસ કરીએ.

પ્રથમ પક્ષની અંદર જે અનવસ્થા રોપ આપવામાં આવ્યો તે બીજા-અંદરની માફ રોપાવદ નથી. કેમકે સ્વરૂપનું પણ સ્વરૂપ જોત પ્રચયનમાં નિપુણ ભેટો સારી રીતે માને છે. પરંતુ જે દેશલે સ્વરૂપનું પણ સ્વરૂપ માનતાં રૂપાન્તરપણું વાને વિરૂપતા આવી જાય, તે દેશલે અગ્રયણ આવવાનીજ. જ્યાં સ્વરૂપની સ્પષ્ટતા થતી હોય ત્યાં સ્વરૂપનું પણ સ્વરૂપ માનવામાં કંઈ પણ અગ્રયણ નથી. છવાત્માનું ઉપયોગ સામાન્ય સ્વરૂપ માનવામાં આવે છે, કેમ કે એજ એનું ઘણું છે. જે અનુપયોગપણું છે તે છવાત્માનું પરસ્પર સમજવું. આ એને ઘષ્ટનેજ છવની અંદર સત્ત તથા અસત્તનું જ્ઞાન થાય છે.

હવે છવાત્માનું સામાન્ય ઉપયોગ સ્વરૂપનું પણ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

જે જ્ઞાનદર્શનાન્યતર છે તેજ ઉપયોગ સામાન્યનું સ્વરૂપ છે અને એથી બીજું પરસ્પર છે. તેમાં પણ વસ્તુને નિરીક્ષણે યોગજ્યવી તે યાનોપયોગ, અને વસ્તુને સામાન્યપણે યોગજ્યવી તે દર્શનોપયોગ કહેવાય છે. આથી ઉલટું પરસ્પર જણવું.

વિશેષપણે વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવનાર જ્ઞાનના બે ભેદ છે. એક અસ્પષ્ટ સ્વરૂપ અને બીજું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ. પરીક્ષણે એ અસ્પષ્ટનું સ્વરૂપ છે અને પ્રત્યક્ષ પણું તે સ્પષ્ટનું સ્વરૂપ છે. પરીક્ષણ

‘અસ્તિ’ એવો બ્યવહાર થાય છે અને પરસ્પરને લઈને નાસ્તિત્વનો બ્યવહાર થાય છે. આ પ્રકારે તેની અંદર પણ અસ્તિત્વનો બ્યવહાર થઈ શકે છે.

હવે મહાસત્તાની અંદર અસ્તિત્વ—નાસ્તિત્વની બ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

મહાસત્તારૂપ શુદ્ધ દ્વ્યમાં પણ સ્વપર મનુષ્યને, લઈને બ્યવસ્થા કરવી ધણી કઠણ છે. તેથી મહાસત્તારૂપ શુદ્ધ દ્વ્ય તો સકલ દ્વ્ય, ઘેન, કાલ, કાવરૂપ છે. એનાથી ‘ક્ષિત્ર બીજુ’ દ્વ્ય છેજ નહિ તો પણ મહાસત્તારૂપ શુદ્ધ દ્વ્યમાં પણ સકલ દ્વ્ય, ઘેન, કાલ, કાવની અપેક્ષાએ સર્વ માનવામાં આવે છે. અને વિકલ દ્વ્ય, ઘેન, કાલ, કાવની અપેક્ષાએ અસર્વ માનવામાં આવે છે. તેથી પ્રકારે સર્વાસર્વાને લઈને અસ્તિ—નાસ્તિત્વની બ્યવસ્થા કરી લેવી.

અર્થાં કેટલાકો આ પ્રમાણે કહેતા હતાં છે—‘તેજ અસ્તિત્વજ વસ્તુનું સ્વરૂપ દોષ શકે, નાસ્તિત્વ નહિ. તેથી નાસ્તિત્વ તો પરતુંજ આશંકન કરે છે. માટે પરસ્પરજ દોષનું જોઈએ. કદાચ પરના આશય કરવાવાળા નાસ્તિત્વને વસ્તુનું સ્વરૂપ માનશે તો પદાર્થની અંદર રહેલા રૂપરિતે પણ પદનાં સ્વરૂપ લીધે માનવું પડશે.

તેઓનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરવાનું. ‘અસ્તિત્વ તથા નાસ્તિત્વને વસ્તુના સ્વરૂપ લીધે આવી રીતે માનવામાં આવે છે તે માની અંદર સ્વરૂપની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ ને પ્રત્યક્ષથી જાનુ જાવશેયર થાય છે તે માટે પદપણને લઈને પદાર્થે છે, પદાર્થે નથી તેથી પ્રકારે અન્યપિત પ્રત્યક્ષ થાય છે. માટે કહેને અવશર છેજ નહિ.

પરમાર્થ એ કે—અત્યેક સંખ્યાનું પ્રધાન પણે એક કાળમાં સત્ત્વ તથા અસત્ત્વરૂપ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાનું સામર્થ્ય ઉભ નહિ. કેમકે એવી સંખ્યામાં સ્થિતિજન નથી.

અસ્તિ સંખ્યા પોતે સ્વદબ્બાદિચતુષ્કયથી સત્ત્વને પ્રતિપાદન કરે છે, અસત્તાને નહિ. તેમજ નાસ્તિ સંખ્યા પોતે પરસ્પરથી અસત્તાને પ્રતિપાદન કરે છે. સત્તાને પ્રતિપાદન કરવામાં એનું સામર્થ્યજ નથી. અસ્તિ સંખ્યાને સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયને પ્રતિપાદન કરનારે માનવામાં નાસ્તિ સંખ્યાનો પ્રયોગજ નહાયો. થઈ પણે બન્નેનું પ્રતિપાદન કરવાનું એકજ અસ્તિ સંખ્યામાં સામર્થ્ય મળતું હોય તો બીજી સંખ્યા માનવાની જરૂર ગા. ૧

પરંતુ તેવું સામર્થ્ય તો તેમાં છે નહિ છતાં તેનામાં સામર્થ્ય માનવાથી તો ઘમામ બ્યવહારનો ઉચ્છેદ થઈ જવાનો. અતઃ એવ એવા દોષોથી બચવા માટે પ્રધાન પણે સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયને પ્રતિપાદન કરવાવાળું એક અસ્તિપદ ન માનતાં પ્રધાનપણે સત્ત્વને પ્રતિપાદન કરવાવાળું અસ્તિપદ અને પ્રધાન પણે અસત્ત્વને પ્રતિપાદન કરવાવાળું નાસ્તિપદ જુદું જુદું માનવું જોઈએ. અને જ્યારે સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયને એક કાળમાં પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન કરવાની જગ્યા થાય ત્યારે તેનો વાયક બીજો કાળ પણ ન દોવાથી અવકાશ સંખ્યાથી બ્યવહાર કરવો.

આદિ કાળ એવી સંકા કરે કે— દરેક પદો જ્યારે આવી રીતે એકજ અર્થનું પ્રતિપાદન કરશે ત્યારે તો નાના અર્થને પ્રતિપાદન કરવાવાળા મવાદિ પદોનો ઉચ્છેદ થઈ જશે. એવી સંકા કરનારે સમજવું જોઈએ કે ‘ મવાદિ પદો પણ નાના અર્થને પ્રતિપાદન કરે છે તે પણ વાસ્તવિક રીતે તો જુદા જુદાજ

તો માનવું પડશે કે જેમ અવકતબ્ધ પદ તેવા પ્રકારના ઉભય ધર્મવાળીવસ્તુનાં બોધકમાં સંગતિત છે તેવીજ રીતે બીજું પણ જાણ એક પણ તેવા પ્રકારના બોધનું વાચક રહે.

જો આના ઉત્તરમાં જાણ એમ કહેવા માગે કે તેવા પ્રકારના સંગતવાળું જાણ પણ બીજું પણ ઉભય ધર્મવાળી વસ્તુનાં બોધનમાં સામર્થ્ય ધરાવતું નથી તો અમારે પણ જોર છે કહેવું પડશે કે અવકતબ્ધ પદ પણ કેવી રીતે તેવા પ્રકારના ધર્મવાળી વસ્તુનાં બોધનમાં સામર્થ્યને ધારણ કરી શકે. વિચારવા જેવું છે કે જેમ સંગતવાળા બીજા પદો સત્વાસત્વાદિ ઉભય ધર્મવાળી વસ્તુનો બોધ ઘણ શક્યો નથી તેવી રીતે અવકતબ્ધ પદથી પણ તેવા પ્રકારની વસ્તુનો બોધ પણ કેવી રીતે ઘણ શકે ? જુની જેમ સંગતિત બીજા પદોથી સત્ત્વ તથા અસત્ત્વનો બોધ કમથી થાય છે, તેમ અવકતબ્ધ પદથી પણ કમથીજ બોધ થવો જોઈએ. કેમકે બેમાંથી જાણમાં પણ વિશેષતા તો છેજ નહિ. તથા અવકતબ્ધ પદથી પણ વકતબ્ધપણાના અભાવનોજ બોધ થવો જોઈએ પરંતુ સત્ત્વદિ ધર્મવાળી વસ્તુનો બોધ તો થાવજ ક્યાંથી ? ઉપરોક્ત તથામ શંકાઓનો ઉત્તર નીચે આપવામાં આવે છે.

‘ અવકતબ્ધો ઘટઃ આ પ્રયોગથી સર્વથા યદ અવકતબ્ધ છે એવો અર્થ અપારે નીકળે છે ત્યારે ક્યાલસ્તિ ઘટઃ આ પ્રથમ વાક્યથી યદમાં સત્ત્વનું પ્રતિપાદન કેવી રીતે ઘણ શકે ? કેમકે યદ તો સર્વથા અવાચ્યજ છે. એથી કરી એ સિદ્ધ થયું કે જાણ પણ ધર્મની મુખ્યતાને લઈને યદ પોતે સત્ત્વાદિ ધર્મવાળા છેજ નહિ.

‘ અવકતબ્ધો ઘટઃ ’ એ વાક્યનો પરમાર્થ આવી રીતે સમજવો. સત્ત્વાસત્ત્વાદિ ધર્મોથી જે યદ વકતબ્ધ છે. તેજ યદ એક

પ્રતિષ્ઠાન કરવાની વિવક્ષા થાય ત્યાં જીવાત્મા મનુષ્યોડત્તવ
અવતરણ વચ એવા સ્વરૂપી અવતાર કરવો.

હવે સાતમા આંશનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

‘સ્વાદુક્ષ્ણયેષ સ્વાત્તાસ્ત્યેષ સ્વાદુવંશતમ્યમેવેતિ સર્વ-
શાસર્વશ્રમાધાત્વકસ્પનયા યુગપદ્વિધિનિવેધાનિકૈચત્રીય-
કયાપનાકસ્પનાવિમજ્જનયા ચ સત્તમો મહા: ।’

આવાર્થ—અનન્તધર્મવાળા જીવાત્મા મનુષ્યના સર્વ
ચૈતન્યપ્રદિપ સ્વપ્નમાંની સદ્ભાવતા તથા અસર્વત્ર અપ્રત્યાદિ રૂપ
ધરપ્નમાંની અસદ્ભાવતાને લઈને ક્રમથી કલ્પાસત્વરૂપ ઉત્તર ધર્મને
પ્રતિષ્ઠાન કરવાની વિવક્ષા થાય તથા તેજ જીવાત્મા મનુષ્યની
અંતર સર્વત્ર તથા અસર્વકને લઈને એક કાલમાં પ્રધાનરૂપે કલ્પા
કલ્પ રૂપ ઉત્તર ધર્મને સ્થાપિતપણે પ્રતિષ્ઠાન કરવાની વિવક્ષા
અર્થ થાય ત્યાં જીવાત્મા સર્વ અર્થજ્ઞ અવતરણ વચ વ
એવા સ્વરૂપી અવતાર કરવો.

હવે ત્રીજા આંશનો ઉપદેશજ્ઞાતા વિદ્યારૂપથી હથાવવામાં
આવે છે. એમાં પ્રથમ મનુષ્ય ભક્તિને લઈને કષ્ટનું અપાત્રો
અપાવવામાં આવે.

‘સ્વાદુક્ષ્ણયેષ ક્ષિત્વદત્તા: ’ સ્વાત્તાસ્ત્યેષ ક્ષિત્વદત્તા: ’
અથ વાક્યોત્થાં પ્રતિભાષણાત એ બિન્દાત ભક્તિ, તેનું બિન્દાતવશ્યું
એ સ્વરૂપ છે. અને બિન્દાતવશ્યું તેનું પ્રદાન છે. અથવા
અપ્રતિ વાર બિન્દાતવશ્યું એની વિવેકા કરીએ તે બિન્દાતવશ્યું તેનું
સ્વરૂપ હથાવનું. અને એથી બીજાવશ્યું પ્રદાન હથાવનું.

ઉચ્છેદ થઈ જાય, અને જેવી રીતે પરસ્પરી અસત્ય માનવામાં આવે તો સર્વથા સુખરૂપ થઈ જવાથી વસ્તુનોજ અભાવ થઈ જવાનેહ આ કારણથીજ ચૈતન્યરૂપે સત્ય માનવું અને જડપદ્ધારૂપ પરસ્પરી અસત્ય માનવું.

જિનદત્ત બચ્હારનથી જે શરીરને અવમાહીને રહેતો હોય તે શરીરરૂપ ક્ષેત્ર તેજુ સ્વક્ષેત્ર કહેવાય અને એથી બીજુ તે પરક્ષેત્ર સમજવું. આવી રીતે સ્વશરીરરૂપ સ્વક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જિનદત્તમાં સત્ય માનવામાં આવે છે અને એથી પરક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસત્ય માનવામાં આવે છે. અર્થાત્ જિનદત્ત પોતે પોતાના શરીરરૂપ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વિદ્યમાન હોવાથી તેમાં સત્તા નથી.

નિશ્ચય તથાની અપેક્ષાએ જિનદત્ત પોતે પોતાના આત્મ પ્રદેશમાંજ આશ્રિત છે-અતિશ્રિત છે. ત્યારે સ્વાત્મપ્રદેશરૂપ જે ક્ષેત્ર તે તેજુ સ્વક્ષેત્ર કહેવાય. માટે તે રૂપે તેમાં સત્ય માનવામાં આવે છે અને એથી પરસ્પરી અસત્ય માનવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે દરેકમાં સમજવું. જે સ્વક્ષેત્રની માફક પરક્ષેત્રથી પણ જિનદત્તમાં સત્ય માનવામાં આવે તો જગત્પાંના બીજા તમામ જીવોનો અભાવજ થઈ જાય કેમકે તમામની અંદર એકલો જિનદત્ત સત્તા રૂપે રહેતો હોવાથી તથા પરક્ષેત્રની માફક સ્વક્ષેત્રથી પણ જે અસત્ય માનવામાં આવે તો સર્વથા જીવનોજ અભાવ થઈ જાય. માટે સ્વક્ષેત્રથી સત્ય અને પરક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસત્ય જરૂર માનવું જોઈએ.

જિનદત્તને જેટલું આયુષ્ય બાધ્યું હોય તે આયુષ્યમાત્ર જિનદત્તનો સ્વકાય સમજવો, અને બિંધી છતર અતીત, અન્યત્ર - ૧૫ સમજવો.

હવે છનદતને સમજી ત્રીજી ભાંગે. સમજાવવામાં આવે છે.

જિનદત્તઃ સ્વાદસ્ત્યેષ, સ્વાન્નાસ્ત્યેષ.

છનદત્ત પોતે ક્રમાર્પિત સ્વદંબ, સ્વદ્યેન, સ્વદ્વાલ, અને સ્વ-
ભાવની અપેક્ષાએ સત્ત્વ તથા પરદંબ, પરદ્યેન, પરદ્વાલ, અને
પરભાવની અપેક્ષાએ અસત્ત્વરૂપ ઉભય ધર્મવાળો છે. પ્રત્યેક સત્તા-
સત્ત્વની અપેક્ષાએ સત્તાસત્ત્વરૂપ ઉભય ધર્મને જુદા માનવા
જરૂરના છે. આ વાતનું પૂર્વે સારી રીતે સમજીને કરેલ હોવાથી
અહિં વધુ સમજું તે પિષ્ટપેયજન ગણાવ.

જ્યારે ક્રમિક સત્તાસત્ત્વરૂપ ઉભય ધર્મને પ્રધાનભાવે છનદ-
તની અંદર માનવાં હોય ત્યારે પ્રત્યેક સત્ત્વ તથા અસત્ત્વને મેણ
રૂપ પણ વસ્તુની અંદર માનવા એવી રીતની અવસ્થા કરકમાં
સમજવી.

હવે ચતુર્થ ભાંગે. છનદત્તમાં મહાવવામાં આવે છે.

‘ જિનદત્તઃ સ્વાદવક્તવ્યમેષ ’

એક કાલમાં એક સાથે પ્રધાનરીતે છનદત્તની અંદર સ્વપર-
દંબ, દ્યેન, દ્વાલ, ભાવને સમજી સત્ત્વ તથા અસત્ત્વરૂપ ગણેનું
સમર્થન કરવાનું સામર્થ્ય બીજા મોઢપણુ સંજ્ઞમાં ન હોવાને
થીયે યોથે ભાંગે માનવામાં આવે છે.

પ્રત્યેક અસ્તિ, નાસ્તિ સંજ્ઞા જુદી જુદી રીતે પુષ્ટપણે
સત્ત્વ તથા અસત્ત્વને પ્રતિપાદન કરે છે. પરંતુ એક કાલમાં એક
સાથે પ્રધાનપણે ઉભય ધર્મનું પ્રતિપાદન કરી શકતા નથી તથા
ક્રમિક અસ્તિ નાસ્તિ સંજ્ઞા પણ ક્રમિક સત્તાસત્ત્વરૂપ ઉભયનું

હવે જુઓ ભાંગી પડાવવામાં આવે છે,

જિનદત્ત સ્વાસ્થાસ્ત્યેષ સ્વાસ્થાસ્ત્યેષ સ્વાદયક્ત્ય પથ.

ભાવાર્થ—અનન્ત ધર્મવાળા જીનદત્તની અંદર કેાઈ એક અરી વિદ્યમાન સુખાદિ ધર્મેને પશું પરદાવાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી અસત્વરૂપે માનવામાં આવે છે. અને બીજા અંશમાં યાનાદિ ધર્મોનું આત્મજન કરવાથી એક સાથે એક કાચમાં પ્રધાન પણે સ્વપર દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયથી સત્વાસત્વ ઉત્તપત્તિ અસ્તિનાસ્તિ શબ્દવડે પ્રતિપાદન નહિ થઈ શકવાથી અવકતઅ શબ્દથી પ્રતિપાદન કરેલ અને સદાપિંતપણે રહેલ સત્વાસત્વ પણ જીનદત્તના પૂર્વોક્ત અંશમાં માનવામાં આવે છે.

સાતમો ભાંગો પડાવવામાં આવે છે,

જિનદત્તઃ સ્વાદસ્ત્યેષ સ્વાસ્થાસ્ત્યેષ સ્વાદયક્ત્ય પથ ચ.

ભાવાર્થ—અનેક ધર્મવાળા જીનદત્તની અંદર સુખાદિ અંશને આત્મજન કરવાથી સ્વપરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયવડે જતાવેલ અને ક્રમિક અસ્તિનાસ્તિ ધર્મથી પ્રતિપાદન કરેલું ક્રમિક સત્વાસત્વ જિનદત્તના એક અંશમાં મનાય છે. તથા તેનાજ અપર અંશમાં સ્વપરધર્મોનું આત્મજન કરવાથી એક સાથે એક કાચમાં પ્રધાનપણે સ્વપરદ્રવ્યાદિચતુષ્ટય કરી જતાવેલ સત્વાસત્વનું અસ્તિ નાસ્તિ શબ્દવડે પ્રતિપાદન નહિ થઈ શકવાથી અવકતઅ શબ્દવડે પ્રતિપાદન કરેલ સદાપિંત સત્વાસત્વ પણ જીનદત્તના પૂર્વોક્ત અંશમાં માનવામાં આવેલ છે.

આ પ્રકારે દરેક જીવની અંદર સપ્તમંગી ઉત્તરવી અને યુક્તિપૂર્વક સાપેક્ષપણે દરેકમાં પડાવવી.

આ પ્રકારનો કોઈને પણ અનુભવ હોતોજ નથી કે જગત્માં એકથું કપડું છે બીજી ચીજે છેજ નહિ. માટે સ્વદ્રવ્યની મારફત પરદ્રવ્યથી સત્તા ન માનતાં સ્વદ્રવ્યથી સત્ત્વ અને પરદ્રવ્યથી અસત્ત્વ એ રીતે ભુકું માનવું.

જો પરદ્રવ્યની મારફત સ્વદ્રવ્યથી પણ વસ્ત્રમાં અસત્ત્વ માનવામાં આવે તો વસ્ત્રનો જગત્માંથી નિસકુલ અભાવજ વસ્ત્ર જાય. આ કારણથી પરદ્રવ્યની જેમ સ્વદ્રવ્યથી વસ્ત્રમાં અસત્તા ન માનવી. કિંતુ ઘેડાં, બકરાં, ઉંટ, અમ્મિનાં ઉંદર, વિગેરેના વાજ તથા સૂત વિગેરે જે દ્રવ્યથી કપડું બનાવેલ હોય તે દ્રવ્યથી તેમાં સત્તા માનવી, અને તેથી અન્ય બીજા દ્રવ્યોથી અસત્તા માનવી.

એવી રીતે 'ઘર્ષણ સ્વાદસ્ત્યેષ' એ પ્રકારના પ્રથમ ભાંગે તથા 'સ્વાસાસ્ત્યેષ ઘર્ષણ' એ પ્રકારનો બીજા ભાંગાનું નિરપણ વસ્ત્રની અંદર સ્વધુદ્ધિજથી જાણી લેવું.

હવે સેવને આશ્રય કરી જતાવવામાં આવે છે.

જો વસ્ત્ર જેટલા આકાશ પ્રદેશને આવરીને રહેકું હોય તેટલા આકાશપ્રદેશ તે વસ્ત્રનું સ્વસેત્ર કહેવાય. અને એથી બીજા પ્રદેશો પરસેત્ર કહેવાય. માટે સ્વસેત્રથી વસ્ત્રમાં સત્તા માનવી અને પરસેત્રથી અસત્તા માનવી. અને જો કદાપિ સ્વસેત્રની મારફત પરસેત્રને સમજી સત્તા માનવામાં આવે તો કોઈ પણ સ્થાનમાં વસ્ત્રને રહેકુંજ ન જોઈએ. અતએવ સ્વસેત્રથી સત્ત્વની મારફત પરસેત્રથી અસત્ત્વને પણ જરૂર ભુકું માનવું જોઈએ.

હવે કાળને આશ્રયી કહેવાશે.

બચ્ચાર કરવામાં આવે છે અને તેનીજ અંદર પૂર્વોક્ત રીતે અવકતબનો પણ બચ્ચાર માનવામાં આવે છે.

સાતમા આંશાનું સ્વરૂપ.

वर्द्धः स्यादस्त्येष, स्यान्नास्त्येष, न्यादवक्तव्यमेव च

અર્થાત્ અનેક ધર્મવાળા વસ્તુની અંદર જેવા પ્રકારના સાંઘા પડેલા અર્થ હોય તેવા પ્રકારના સાંઘા પડેલા અર્થને સહને સ્વરૂપથી સત્વ તથા જનધારણરૂપ પરૂપે અસત્વ, ક્રમઃર્ષિત અસ્તિ—નાસ્તિ શબ્દોએ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી કમિકરૂપે માનવામાં આવે છે, તેમજ તેનીજ અંદર બીજા અર્થનો આશય કરવાથી પૂર્વોક્ત રીતે અવકતબ પણ માનવામાં આવે છે. એમ સર્વે સર્વ વસ્તુની અંદર સપ્તમંગી યથાવતી.

‘સ્યાન્નાસ્ત્યેષ સ્યાદ્વચ્છદ્ય યય’ આ પ્રકારના સાતમા ભાગના ઉપર્ણાંત દ્રવ્યપર્યાયને સમજીને સમજવી.

હવે દ્રવ્યપર્યાયની જિજ્ઞાસા વિશે કહેવામાં આવે છે.

દ્રવ્ય એજ પારમર્થિક વસ્તુ છે, તેનાથી જિજ્ઞાસા પર્વાંત નામને ‘કોષ્ટ પદાર્થ’ છેજ નહિ. માટે ‘સ્યાદ્વચ્છદ્ય’ એ પ્રથમ ભાગેજ માનવો, બીજા ભાગમાં બીજાકુલ માનવાજ નહિ. આ પ્રનાયે પ્રતિપાદન કરવાવાળા સાંખ્ય લોકોએ પણ સમજવું જોઈએ. દ્રવ્યની માફક પર્યાય પણ પૃથક્પરો અનુભવભેદર થાય છે.

પર્યાય નહિ માનવાથી કોષ્ટ પણ જાતનો વ્યવહાર પણ થઈ શકશે નહિ. આ મનુષ્ય છે, આ દેવ છે, આ પશુ છે, આ નરક છે, આ બાંધવાવસ્થાવાળો છે, આ મુવાવસ્થાવાળો છે અને આ પૃથ્વાવસ્થાવાળો છે એ પ્રકારના જીવના પર્યાયો તથા આ માટીનો, આ સોનાનો, આ ચાંદીનો, આ લોહનો, આ ત્રાંગનો, આ કાષ્ઠ વિગેરેનો ધડો છે; તેમજ આ સોનાનું કડું, આ કદોરો, આ સૂતનું કપડું વિગેરે પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાયો; આ પટાકાચ, આ પટાકાચ, તથા અનીતકાચ, વર્તમાનકાચ, અનાગતકાચ, દિવસ, રાત્રિ, પક્ષ, માસ, નહું, આ પુરાણ, આ સ્વાવાજીવિગેરે આકાશ કાચ દ્રવ્યના પર્યાયોનો વ્યવહાર જે આખા જોવાનું પ્રસિદ્ધ છે તેનો પણ તેના મત પ્રમાણે તો લોપજ થઈ જવાનો. માટે દ્રવ્યથી કથયિત્ત જિજ્ઞાસે પર્યાય નામના પદાર્થને અવરણ માનવો જોઈએ.

પર્યાય તેજ તત્ત્વ છે. એથી જિજ્ઞાસા દ્રવ્યરૂપ કોષ્ટ પણ નિવ પદાર્થ છેજ નહિ. તથા પ્રત્યેક ક્ષણની અંદર જિજ્ઞાસા જિજ્ઞાસા પરિણામે દ્રવ્યમાં આવતાં હોવાથી પર્યાય પણ ક્ષણિક છે. આવા પ્રકારની મુક્તિને સમજી ‘નાસ્ત્યેષ દ્રવ્ય’ મુખ્ય વૃત્તિથી કોષ્ટપણ દ્રવ્ય

અન્યથા સમ્રાજીના પ્રકારે અમેર વંચતુમ્ અનેકાન્ત સિદ્ધાન્તથી પ્રાપ્તમાં મિથ્યા અનેકાન્તવાદિઓએ ફક્ત સમ્રાજી માન્યથી એકાન્તો પ્રવેશ થઈ રીતે, તેમ પણ કાંઈ મધ્ય સીમા નહિ.

તેવાકે એકાન્તી બાવા પ્રકારની રીત છે કે, અનેકાન્તની અંદર સમ્રાજીની પ્રકૃતિ છે કે નહિ તે સંગ્રાં નિર્ણય કરવા માટે જે તેઓને એમ સમજાવવામાં આવે કે અનેકાન્તની અંદર પણ અમે સમ્રાજીની પ્રકૃતિ માનીએ છીએ, તો સમ્રાજીના નીમ બાંધાનું આમર કરવાથી અનેકાન્તનો નિર્ણય જે એકાન્ત ૧૫ છે તેને માનતાં જૈનસિદ્ધાંતના મૂલમાંજ જાણાત વાળી સર્વથા અનિષ્ટ જ ગણાય તથા તેથી રીતે સમ્રાજી માનતાં અન્યથા ૧૫ ઇતિહાસીનો પણ સંભવ મધ્ય થો. પ્રથમ પણ એકલો માનવામાં આવ્યા પ્રકારની વિષતિઓ આવી પડે છે.

અનેકાન્તની અંદર સમ્રાજીની પ્રકૃતિ થી નથી એ પ્રકારના દ્વિતીય પણ માનવામાં મૂકનાજ નાશ થાય છે. તેમજ સર્વ જગ્યાથી સમ્રાજીથી કુદા છે એવા પ્રકારનો જે જૈન સિદ્ધાન્ત છે તેઓજ જાણાત વાળો. અતએવ એકલો દ્વિતીય પણ માનવામાં પણ વિષતિઓ આવી પડવાની.

સમાધાન—જેમ અનેકાન્તના ને મેર છે. એ સમજૂ અનેકાન્ત અને દ્વિતીય મિથ્યા અનેકાન્ત. તેથી રીતે એકાન્તના પણ ને એક સમજવા એ સમજૂ એકાન્ત અને નીજને મિથ્યા એકાન્ત તેમાં પણ સમજૂ અનેકાન્ત પ્રમાણ ૧૫ છે અને મિથ્યા અનેકાન્ત તો પ્રમાણભાસ ૧૫ છે. તેજ સમજૂ પણ નીચે જણાવવામાં આવે છે.

આખો મહાપ ૩ નાં રોવાવડ ૧૫ રોવ. પરંતુ બીજા અંગુરોની માત્ર આ રોમ્બે. માનવાયા રોવાવ નથી.

આપાત રોવ પણ ત્યાં આવી છો ૩ નાં રોવન અનેકાન્તને માનવામાં આવેશે. રોવ, એકાન્તને નીલકુસ માનવામાં ન આવેશે. રોવ. પરંતુ આ રોમ્બે તો અનેકાન્તનય નિરોપણ સમ્યક્ એકાન્ત નવરૂપને તો સારી રીતે આદરપૂર્વક માનવામાં આવેશે. રોવાથી આપાત રોવની આકાંક્ષા પણ આકાંક્ષા પુરુષ સમાન સમજાવી. જૈનસિદ્ધાન્તમાં તો એકાન્તને લક્ષી સ્થાપિત એ પ્રથમ સંજ તથા સમ્યક્ એકાન્તને લક્ષી સ્થાપાસ્તિ એ દ્વિતીય સંજ માનવામાં આવે છે. અર્થાત્ એકાન્ત છે તદિ એમ કહેતાં સમ્યક્ અનેકાન્ત છે. આથી રીતે માનવામાં રોમ્બે પણ રોવનાં ઉપસ્થિતિ થતી નથી.

જૈનસિદ્ધાન્તમાં વસ્તુનો નિર્ણય પણ પ્રમાણ નવ સિવાય થઈ શકતો નથી. મારે નવરૂપ સમ્યક્ એકાન્ત માન્યા સિવાય પણ વસ્તુવતે વસ્તુની ઓળખાણ થવી અસંભવમાય સમજાવી.

કદાચ પૂર્વપક્ષિ લોકો પ્રશ્ન કરે કે તમોએ માનેશો નવ નામનો પદાર્થ પોતે પ્રમાણરૂપ છે કે અપ્રમાણરૂપ છે. જો તેને પ્રમાણ રૂપ માનશો તો પ્રમાણમાંજ અન્તર્ભૂત થવાથી અસમ માનવો નકામો છે. અને જો નવને પ્રમાણરૂપ માનવામાં ન આવે તો વંધ્યાપુત્રની મારફત અપ્રમાણિક પદાર્થદ્વારા વસ્તુસિદ્ધિ કદાપિ થઈ શકેજ નહિ. આવા પ્રકારની લોકોનો ઉત્તર પણ નીચે પ્રમાણે સમજાવો.

સમુદના એક નિંદુને તથા દાઘમાં ધૂળી પૂડવામા આવે કે આ સમુદના નિંદુને તમે સમુદર માનો છો કે અસમુદર કે પ્રથમ પણ માને સમુદના એક નિંદુને સમુદર માનવામાં તો

‘સ્વાદસ્ત્યેવ અનિત્યત્વં’ તથા ‘સ્વાદ્વાસ્ત્યેવ અનિત્યત્વં’ આ બન્ને ભાંગાનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો. અનેક ધર્મવાળા ધર્મદિપદાઓમાં પર્વાંવાધિક નવનું આસંબન કરવાથી અનિત્યત્વ રહેલ છે અને તેજ ધર્મદિની અંદર દ્રવ્યાર્થિક નવના આસંબનથી અનિત્યપણાનો નિગેષ અર્થાત્ નિત્યપણું માનવામાં આવે છે. સારાંશ કે ધડાના આકારનો નાશ થવા છતાં પણ માટી રૂપે તિરેકાવચી ધડાનું વિદ્યમાનપણું હોવાથી ધડા નિત્ય છે એવી દ્રવ્યાર્થિક નવની માન્યતા છે.

‘અનિત્યત્વં સ્વાદસ્ત્યેવ સ્વાદ્વાસ્ત્યેવ’ એ પ્રકારના ત્રીજા ભાંગાનો અર્થ નીચે પ્રમાણે સમજવો.

ક્રમવાળા દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્વાંવાધિક નવનો આશય કરવાથી ધડાની અંદર ક્રમિક નિત્યપણું તથા અનિત્યપણાનું પ્રતિપાદન ત્રીજા ભાંગાથી થઈ શકે છે.

ચતુર્થ ભાગો—‘અનિત્યત્વં સ્વાદ્વત્ત્વમેવ’ અર્થાત્ એક કાલમાં એક સાથે પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન નાશ કરવામાં આવેલા એવા અનિત્યત્વ તથા નિત્યત્વરૂપ ઉભવને સદાપિંતપણે અવકાશ્ય શબ્દથી પ્રતિપાદન કરવું.

પાંચમો ભાંગો—અનિત્યત્વં સ્વાદ્વાસ્ત્યેવ સ્વાદ્વત્ત્વમેવ ચ અર્થાત્ પર્વાંવાધિક નવનું આસંબન કરવાથી ધડાના એક અંશમાં અનિત્યપણું અને બીજા અંશમાં પૂર્વોક્ત રીતે અવકાશ્યપણું સમજવું.

છઠ્ઠો ભાંગો—‘અનિત્યત્વં સ્વાદ્વાસ્ત્યેવ સ્વાદ્વત્ત્વમેવ ચ’—અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિક નવના આસંબનથી અનિત્યપણું છે અને બીજા અંશમાં પૂર્વોક્ત રીતે અવકાશ્યપણું પણ સમજવું.

માન્ય પોતેજ એક તથા અનેક સ્વરૂપ છે અને અભિરૂપે અનેક છે તો પણ સ્વસ્વરૂપથી તો સત્ત્વ એકજ છે. પૂર્વમાં જે કહેવામાં આવેલ છે કે સત્તાદિક રૂપથી પણ વસ્તુમાં એકવતા નથી એનો માવાર્થ એ સમજવો કે એકવતાના નિષેધમાં સર્વથા એવું તો પર્થ ન લેવું; કિન્તુ કયાંચિદ્ એકવતા માની લેવી એમાં કોઈ તાપ નથી. અથવા તો સામાન્ય સમજ નવની અપેક્ષાથી કયાંચિત્ત્વ વસ્તુમાં પણ એકજ માનવામાં સામાન્ય વાદિઓને પણ કોઈ ભતતી અડચણ નથી અને જરૂર નવની અપેક્ષાએ દરેક વસ્તુનાં વસ્તુઓ ભિન્ન છે તથા દરેકનાં લક્ષણ અને કાર્યો પણ ભિન્ન છે. આ હેતુએ દરેક વસ્તુની અંદર જ્યારે બહારની અપેક્ષાએ ભિન્નતા રહેલી છે ત્યારે તેજ નવની અપેક્ષાએ એકવતા રહે તે બ્યાજની ન જણાય. અર્થાત્ કયાંચિત્ત્વ અનેકપણ માનવામાં કોઈ પ્રકારનો વાધો નથી.

જ્યાં સર્વ વસ્તુમાં સામાન્ય સમજનવની અપેક્ષાએ કયાંચિત્ત્વ એકવતા રહેલી હોય ત્યાં બહારની અપેક્ષાએ અનેકપણ પણ કયાંચિત્ત્વ જણી લેવું, એમાં સંઘર્ષ કરવા જેવું નથી. અને જ્યાં બહારની અપેક્ષાએ અનેકપણ રહેલું છે ત્યાં સામાન્ય સમજની અપેક્ષાએ એકપણ માનવામાં ક્યારે પણ દરકત જેવું નથી. એમ ન માનતાં મિથ્યા એકાન્તનો પ્રવેશ થવાનો. બીજું એ કે એકપણ પણ જ્યાં સુધી અનેક અભિરૂપમાં અનુચિત રૂપે એક ધર્મ તરીકે માનવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જની શકે જ નહિ અને એકપણ વિના સાદરપણું જની શકે નહિ. સાદરનો પ્રયોગ જે જેનાથી ભિન્ન હોય અને તેમાં રહેલા ધર્મો પણ મળતા આવતા હોય ત્યાં જ થાય છે. જેમકે 'ચન્દ્રચન્દ્રુર્ચ' આ બ્રુજ ચંદ્ર જેવું છે અર્થાત્ ચંદ્રમા રહેલું આસ્વાદ જનકપણ તથા

જ્યાં 'શીત' હોય ત્યાં ઉષ્ણપણું ન હોય, અને જ્યાં ઉષ્ણ પણું હોય ત્યાં શીતપણું ન હોય, તથા જ્યાં ઠંડા હોય ત્યાં આતપ ન હોય. કેમકે તેઓને પરસ્પર વિરૂદ્ધ સંભવ છે. તેમજ પ્રકૃતમાં પણ એકની અંદર પરસ્પર વિરૂદ્ધ તથા વિધિ પ્રતિષેધ રૂપ જે અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ તેનો પણ સંભવ કેવી રીતે થઈ શકે. કેમકે વિધિરૂપે જ્ઞાન યવાથી અસ્તિત્વ તો આવરૂપ છે અને પ્રતિષેધ રૂપે જ્ઞાન યવાથી નાસ્તિત્વ અજાવરૂપ છે, માટે જ્યાં અસ્તિત્વ હોય ત્યાં નાસ્તિત્વ ન રહેવું જોઈએ, અને જ્યાં નાસ્તિત્વ હોય ત્યાં અસ્તિત્વને ન રહેવું જોઈએ. આથી એ સિદ્ધ થયું, કે વિરોધ હોય આવશ્યકી અનેકાન્ત વાદ પણ ન માનવો જોઈએ.

હવે અન્ય લોકોએ મુકેલો બીજો દોષ બતાવવામાં આવે છે.

અસ્તિપણાનું અધિકરણ ભિન્ન છે અને નાસ્તિપણાનું પણ અધિકરણ ભિન્ન છે. માટે અધિકરણ ભિન્ન હોવાથી એક દેશજે અસ્તિ નાસ્તિની સંભાવના પણ થઈ શકે નહિ.

તૃતીય દોષ એ કે—અનેકાન્ત માનવામાં અનવસ્થા દોષ પણ આવે છે. જે રૂપે અસ્તિપણું હોય તે રૂપ પણ અસ્તિનાસ્તિ સ્વરૂપ કહેવું પડશે. તે અસ્તિનાસ્તિપણું પણ સ્વરૂપ તથા પરસ્પરી કહેવું પડશે. અને તે સ્વપર રૂપમાં પણ પ્રત્યેકનું અસ્તિનાસ્તિપણું બીજા સ્વપર રૂપથી કહેવાનું. આવી રીતે માનવામાં અનવસ્થા દોષનું આક્રમણ થાય છે; કેમકે અપ્રમાણિક પદાર્થ પરસ્પરની કલ્પનાની અવિશ્રાન્તિનું નામજ અનવસ્થા કહેવામાં આવે છે. માટે તે દોષમસ્ત હોવાવાળો અનેકાન્તવાદ કેવી રીતે મનાય.

ચોથો ચંદ્ર દોષ એવી રીતે કે—જે રૂપથી સત્ત્વ દોષ-તેજ રૂપથી અસત્ત્વ કેવી રીતે મનાય તથા જે રૂપથી અસત્ત્વ દોષ તેજ

પ્રતિનિધ્યપ્રતિનિધક નામનો વિરોધ પણ અહિં પડતો નથી. જે ડોઝલે અંદાજાંતમણિનું વિધમાનપણુ' હોય તે ડોઝલે અગ્નિથી તાક બીલકુલ થઈ શકે નહિ. એજ ડોઝલે અંદાજાંતમણિને અંદર રાહપ્રતિનિધકતા માનવામાં આવેલ છે અને અગ્નિમાં પ્રતિનિધતા માનવામાં આવેલી છે. માટે જ્યાં જેનો પ્રતિનિધક હોય ત્યાં તેનાથી બીલકુલ કાઈ થઈ શકે નહિ તેમજ પ્રકૃતમાં પણ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પ્રતિનિધ્યપ્રતિનિધક નામનો વિરોધ બીલકુલ માણ્ય પડતો નથી. અસ્તિત્વકાલમાં નાસ્તિત્વનો પ્રતિનિધક થતો હોય તો આવો વિરોધ આવી શકે, પરંતુ એમ તો ઉજ્જનહિ. કેમકે સ્વરૂપથી અસ્તિત્વ દશમાં પણ પરરૂપથી નાસ્તિપણુ' અનુભવગ્રેત્વર થાય છે માટે અનેકાંતરૂપી વજ્રમય કેદની અંદર એકાંતિક કાષ્ઠમય ગોળારૂપી વિરોધના અવકાશનો ભય તો હોયજ ક્યાંથી ?

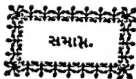
સદાનવસ્થાન નામના ત્રીજા વિરોધ લક્ષણનો પણ આ સ્થળે અવકાશ નથી. સદાનવસ્થાન લક્ષણવિરોધ તો ત્યાંજ હોઈ શકે કે જ્યાં કાલક્રમથી પર્યાયનું વર્તવાપણુ' હોય. જેમ આમ-દશમાં નીલતા અને પીતતાની સાથે વિરોધ છે. કારણ કે આમ-દશમાં ઉત્પન્ન થતું જે પીતપણુ તેજ પૂર્વકાલમાં ઉત્પન્ન થએલી રમામતાને નાશ કરી દે છે. અર્થાત્ જ્યારે કેરી પાડી થાય છે અને તેમાં પીળાપણુ આવે છે ત્યારે તે પીળાપણુ પોતેજ પૂર્વના રંગને નાશ કરી દે છે.

એવી રીતે નીલતાની સાથે પીતતાનો સદાનવસ્થાન લક્ષણ વિરોધ સમજવો, તેમજ જાવાની સાથે જાતપનો પણ વિરોધ સમજવો. જ્યારે જાતપ ઉત્પન્ન થાય ત્યારેજ પૂર્વ ઉત્પન્ન થએલ જાવાનો તે ડોઝલે નાશ કરીનેજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે

પૃથ્વીએ એક એક સ્વરૂપ છે એમ પણ કહી શકાય નહીં કેમકે પૃથ્વીનાં અંદર પણ પૃથ્વી વિશે તરવે દેવાથી ત્યાં પૃથ્વીની આપત્તિ આવી જાય. પરંતુ પૃથ્વી આદિ એક અનેકાં છે આવી રીતે તેઓ માને છે, તે જોનાં ચાંચાં લેવાથી પૃથ્વી અનેકાંતવાદનું ખંડન થઈ શકે તેમ નથી.

હવે મિમાંસકને મતે અનેકાંતવાદનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

એકજ જ્ઞાન પ્રમાણ, પ્રમાણિત અને પ્રમેયરૂપ છે, એવાં મિમાંસકોનો સિદ્ધાન્ત છે. કારણ કે ધરને હું જાણું છું એવા પ્રકારનો અનુભવ તો થાય છેજ. એથી તેઓ જ્ઞાનમાં પ્રામાણ્યપૂર્ણ પણે સ્વતઃ માને છે. અનેક પદાર્થો નિરૂપિત વિવરતાવાળું એકજ જ્ઞાન તે લેવા માને છે. અને વિવરતાને પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે. અતએવ તેવા પ્રકારની વિવરતા પણ સ્વરૂપ એક જ્ઞાનને માનવાવાળા મિમાંસકોથી પણ કેટલી રીતે અનેકાંતવાદનો અસ્વીકાર થઈ શકવાનો નથી. એવી રીતે દરેક મતને અનુસારે અનેકાંતવાદનું પ્રતિપાદન કરી લેવું. હિતિ સમ્ય.

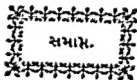

પૃથ્વીમાં એક એક સ્વરૂપ છે એમ પણ કહી શકાય નહિ, કેમકે પૃથ્વીની અંદર પણ પૃથ્વી વિનરે તરવે. દેવાથી ત્યાં પણ ચૈતન્યની આપત્તિ આવી જાય. પરંતુ પૃથ્વી અર્થે એક અનેકાનંત છે આવી રીતે તેઓ માને છે, તે જોતાં ચાર્વાક લોકોથી પણ અનેકાન્તવાદનું ખંડન થઈ શકે તેમ નથી.

દરે મિમાંસકને મતે અનેકાન્તવાદનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

એકજ જ્ઞાન પ્રમાણ, પ્રમાણિ અને પ્રવેશ્ય છે, એવો મિમાંસકોનો સિદ્ધાન્ત છે. કારણ કે પદને 'દું' 'જાણું' 'હું' એવા પ્રમાણો અનુભવ તો માપ છેજ. એથી તેઓ જ્ઞાનમાં પ્રમાણપાત્રું પણ સ્વતઃ માને છે. અનેક પદાર્થો નિરૂપિત વિવિધતાવાળું એકજ જ્ઞાન તે લોકો માને છે. અને વિવિધતાને પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે. અતએવ તેવા પ્રકારની વિવિધતા પણ સ્વરૂપ એક જ્ઞાનને માનવાવાળા મિમાંસકોથી પણ કેટલે રીતે અનેકાન્તવાદનો અસ્વીકાર થઈ શકવાનો નથી. એવી રીતે દરેક માને અનુસાર, અનેકાન્તવાદનું પ્રતિપાદન કરી લેવું. ધનિ થમ.

સમાપ્ત.

